

Tevads – Indivīda, valsts un privātsektora loma tautas attīstībā

Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1998 ir ceturtais gadskārtējais šāda veida izdevums, ko sponsorē ANO Attīstības programma (*United Nations Development Programme, UNDP*). **Pārskata** uzdevums ir veicināt uz cilvēku vērstu attīstību jeb, citiem vārdiem sakot, attīstību, kuras mērķis un kritērijs ir cilvēka labklājība. Tāpat kā iepriekšējos gados, **Pārskats** analizē saikni starp ekonomiskajām un sociālajām norisēm, diskutē par tautas attīstības prioritātēm un piedāvā konkrētus risinājumus. Pārejas reformas ir ne tikai paplašinājušas cilvēku iespējas, bet arī radījušas veselu virkni negatīvu seku, kas bremsē tautas attīstību, – nabadzību, bezdarbu, sabiedrības noslāņošanu u. c. Šāgada **Pārskats** īpaši pievēršas sadarbības mehānismiem, kas negatīvās sekas varētu mazināt un tautas attīstībai piešķirt lielāku dinamiskumu. Tāpēc **Pārskata** centrā ir izvirzīta ideja par indivīda, valsts un privātsektora partnerību.

Kas ir tautas attīstība?

Tautas attīstības jēdziens ir prasīgs. *UNDP* tautas attīstību definē kā *cilvēka iespēju paplašināšanos* un attiecinā uz visiem cilvēkiem. Ir ļoti svarīgi, lai cilvēkiem būtu pieejamas pamatiespējas – dzīvība un drošība, tīrs ūdens un veselīga pārtika, laba veselība, izglītība, darbs un pieklājīgs dzīves līmenis. Tikai tad, ja ir pieejamas šīs pamatiespējas, cilvēkiem paveras citas svarīgas iespējas – veidot pilsonisko sabiedrību, piedalīties politiskajā dzīvē, uzlabot savu valsti, rūpēties par vidi, mazināt neuzticību starp grupām, palīdzēt mazaizsargātajiem un izkopt savu individualitāti.

Centieni paplašināt iespējas saasina jautājumu par attīstības robežām. *Ilgspējīga tautas attīstība*, kuras ideju aizstāv *UNDP*, ir tāda attīstība, kas, no tagadnes viedokļa raugoties, ir līdzsvarota, bet attiecībā

uz nākotni – noturīga. Šādā attīstībā ekonomiskā augšme ir saskaņota ar sabiedrības grupu interesēm un vides aizsardzības prasībām. Ir svarīgi, lai iespēju paplašināšanās notiktu, nepastiprinoties ekonomiskām disproporcijām, sociālajai ekspluatācijai un vides degradācijai. Tāpat jāraugās, lai, apmierinot šodienas paaudzes vajadzības, netiktu apdraudētas nākotnes paaudžu tiesības apmierināt savas vajadzības. Ilgtspējīgas attīstības idejā ļoti spēcīga ir nākotnes dimensija: tā atgādina, ka tagadni mēs esam aizņēmušies no saviem bērniem.

Tautas attīstības ideja nozīmē ne tikai iespēju paplašināšanos, bet arī *iespēju vienlīdzību*. Tā prasa, lai maksimāli daudz ilgtspējīgas izvēles iespēju būtu ikvienam sabiedrības loceklim. Tāpēc iepriekšējo gadu **Pārskati** daudz uzmanības veltījuši aspektiem, kuros izpaužas nevienlīdzība starp vīriešiem un sievietēm, starp latviešiem un cittautiešiem, starp bagātajiem un trūcīgajiem, starp dažādiem reģioniem. Arī šāgada pārskats vērš uzmanību uz ienākumu nevienlīdzību starp pilsētu un laukiem, uz to, ka visos reģionos nav vienādas uzņēmējdarbības un nodarbinātības iespējas, uz atšķirībām darba samaksā starp vīriešiem un sievietēm un uz citām nevienlīdzības izpausmēm.

Tautas attīstības jēdziens ir *iekļaujošs*. Kā to vispusīgi parādīja pagājušā gada **Pārskats**, tas paredz *visu cilvēku iekļautību* un *sociālu vienotību*. Šajā ziņā tautas attīstības uzdevumi sasaucas ar Latvijā svarīgo uzdevumu mazināt plaisas starp grupām un veicināt sabiedrības integrāciju. Ar personu sociālo iekļautību un vienotību jāsaprot tas, ka visiem ir pieejamas nozīmīgas izvēles iespējas un priekšrocības. “Ideālā sabiedrībā” var pastāvēt zināma nevienlīdzība, bet nav pārmērīgas nabadzības un dziļu sociālu plaisu, kas draud ar atstumtību. Sociālajai atstumtībai ir daudz izpausmju, un tā ir 90. gadu problēma ne tikai Latvijā, bet arī citur pasaulē. Taču pārejas sabiedrībās

atstumtība ir sevišķi izplatīta. Daudzi cilvēki pret savu gribu un bez savas vainas ir nonākuši atpalcēju stāvoklī. Tautas attīstības ideja prasa, lai sabiedrība šos cilvēkus “pievilktu klāt”.

Tautas attīstības ideja ir orientēta arī uz noteiktu *cilvēku attiecību kvalitāti*, kur virsroku ņem solidaritāte, nevis naida un konflikti. Sabiedrība ir solidāra, ja visas nozīmīgās grupas – jaunatne, sievietes, darba ņēmēji un uzņēmēji, lauku un pilsētu iedzīvotāji, cittautieši – ir iesaistītas ekonomiskajā, sociālajā un politiskajā dzīvē un attiecības starp dažādu grupu piederīgajiem ir balstītas uz līdztiesības un interešu saskaņošanas principiem. Sabiedrības interesēs ir izkopt solidaritāti, jo vienota un solidāra sabiedrība spēj labāk izziņāt savas problēmas, veidot sabalansētu politiku un uzņemties tādu rīcību, kas tai dotu iespēju sasniegt savus mērķus. Šajā **Pārskatā** konstatēts, ka Latvijas sabiedrībā pamazām nostiprinās grupu savstarpējā solidaritāte, uzticība demokrātijas institūtiem un saites, kas raksturīgas attīstītai pilsoniskajai sabiedrībai.

Tātad ilgtspējīga ir tāda tautas attīstība, kuras gaitā paplašinās cilvēku iespējas, palielinās viņu vienlīdzība iespēju ziņā un viņi šajās iespējās dalās ar līdzcilvēkiem, kā arī pilnvērtīgas iespējas saglabājas nākamajām paaudzēm. Savukārt iespēju trūkums, to nevienlīdzīgs sadalījums sabiedrībā un vienaldzība pret atpalcējiem ir galvenie šķēršļi tautas attīstībā.

Tautas attīstības rādītāji

Kā izriet no iepriekš teiktā, tautas attīstības jēdziens ir plašāks nekā ekonomiskās augsmes jēdziens. Kaut gan ekonomika rada materiālos priekšnosacījumus iespēju paplašināšanai, ekonomiskie rādītāji nevar būt vienīgais tautas attīstības kritērijs. Tautas attīstību skatot tādos aspektos kā sociālā labklājība un dzīves kvalitāte, būtisku nozīmi iegūst arī citi raksturotāji: iedzīvotāju mūža ilgums, veselības stāvoklis, izglītība, mājokļa apstākļi, nodarbinātība u. tml.

Lai mērītu un salīdzinātu tautas attīstību dažādās

valstīs, *UNDP* ir izstrādājusi *tautas attīstības indeksu (TAI)*. Tas ietver trīs pamatindikatorus: 1) pirktspējas paritātes dolāros rēķinātu iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju, 2) paredzamo mūža ilgumu un 3) iedzīvotāju izglītības līmeni, ko rēķina pēc diviem parametriem – pieaugušo lasītprasmes un pamatskolēnu, vidusskolēnu un studentu īpatsvara attiecīgajās vecumgrupās (kā *TAI* aprēķināms matemātiski, sīkāk raksturots izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996**). Šie trīs indikatori raksturo tautas attīstības svarīgākās dimensijas – materiālo labklājību, veselību un zināšanas. *TAI* var būt robežās no 0 līdz 1. Par valstīm ar zemu tautas attīstības līmeni uzskata tās, kur *TAI* ir zem 0,5, par valstīm ar vidēju tautas attīstības līmeni – tās, kur šis rādītājs ir robežās no 0,5 līdz 0,799. Savukārt valstis, kur *TAI* ir 0,8 un augstāks, kvalificē kā tautas attīstības ziņā vislabvēlīgākās.

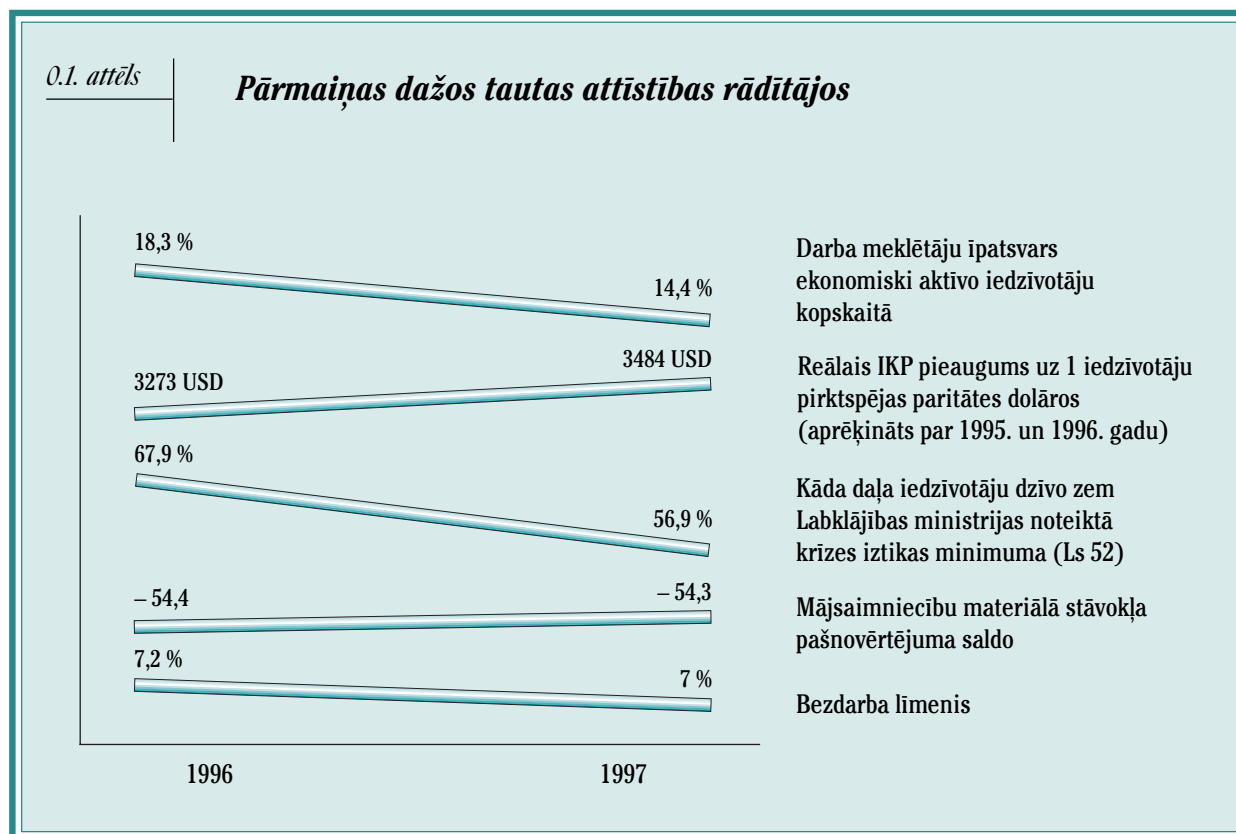
Pie valstīm ar augstu tautas attīstības indeksu lielākoties pieder valstis ar augstiem ienākumiem, industriāli attīstītās valstis, *OECD* valstis, Eiropas Savienības valstis un ziemeļvalstis – tātad tās, kuru pulkam Latvija grib piebiedroties. Tomēr, kā to norādīja 1996. gada **Pasaules pārskats par tautas attīstību**, saikne starp ekonomisko augsmi un uzlabojumiem tautas dzīvē ir iespējama tikai tad, ja ekonomisko pieaugumu virza tā, lai tas balstītu tautas attīstību, mazinātu nabadzību un atstumtību, saudzētu vidi un nodrošinātu ilgtspēju. Arī mūsu **Pārskats** konstatē: lai gan Latvijā vērojama konsekventa makroekonomiskā uzlabošanās, noturīga saikne starp ekonomiskajiem panākumiem un tautas lielākās daļas dzīves kvalitāti vēl nav panākta.

Pēc 1998. gada **Pasaules pārskata par tautas attīstību** Latvija ar *TAI* vērtību 0,704 pieskaitāma valstīm ar vidēju tautas attīstības līmeni un 174 valstu vidū ierindojas 92. vietā (sk. 0.1. tabulu). Šī ir tā pati vieta, kas pārņēma, taču par astoņiem punktiem labāka nekā Latvijas vieta pēc reālā iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju. Tas nozīmē, ka Latviju “uz leju velk” relatīvi zemais IKP uz vienu iedzīvotāju (pēdējos gados, pēc pārejas krīzes pārvarēšanas, tas pieaug), bet “uz augšu ceļ” relatīvi labāki ie-

0.1. tabula

Latvijas vieta pasaulē pēc TAI un Latvijas TAI vērtība 1993.-1998. gadā

	1993		1994		1995		1996		1997		1998	
Igaunija	34	0,872	29	0,867	43	0,862	68	0,749	71	0,776	77	0,758
Latvija	35	0,868	30	0,865	48	0,857	55	0,820	92	0,711	92	0,704
Lietuva	29	0,881	28	0,868	71	0,769	81	0,719	76	0,762	79	0,750

iedzīvotāju izglītības un mūža ilguma rādītāji.

Tautas attīstības raksturošanai izmantojami arī citi *UNDP* izstrādāti indeksi un rādītāji (dzimumu iespēju rādītājs, tautas nabadzības indekss utt.). Tas, kā pārmainījušies daži tautas attīstības rādītāji, parādīts 0.1. attēlā, bet plašāks statistisks pārskats par dažādiem tautas attīstības rādītājiem Latvijā dots šā ziņojuma statistiskajā pielikumā. Tomēr indeksu un rādītāju mērķis ir nevis piešķirt valstīm rangus, bet gan rosināt uz diskusiju par attiecīgajai zemei būtiski svarīgajiem tautas attīstības uzdevumiem, kas pieskaņoti šo zemju kultūras savdabībai un nākotnes mērķiem. Tautas attīstība ir radošs process, un Latvijā lielāka vēribu būtu jāvelta tautas attīstības idejām un tiem mūsu stāvokļa raksturotājiem, kas mūs virzītu kopsoli ar modernajām attīstības tendencēm, piemēram, iedzīvotāju valodpratībai, datorprasmei, iespējai piekļūt komunikācijām, internetam u. tml.

Pārskata pamattēma

Šāgada **Pārskatam** ir divējāda iecere: 1) uzrādīt tautas attīstības prioritāros uzdevumus un 2) analizēt, ar kādiem sadarbības mehānismiem šos uzdevumus varētu sekmīgāk īstenot. Tautas attīstības uzdevumi **Pārskatā** skatīti kopsakarā ar dzīves vajadzībām un ilgtspējīgas attīstības principiem, no kā tie izriet, bet

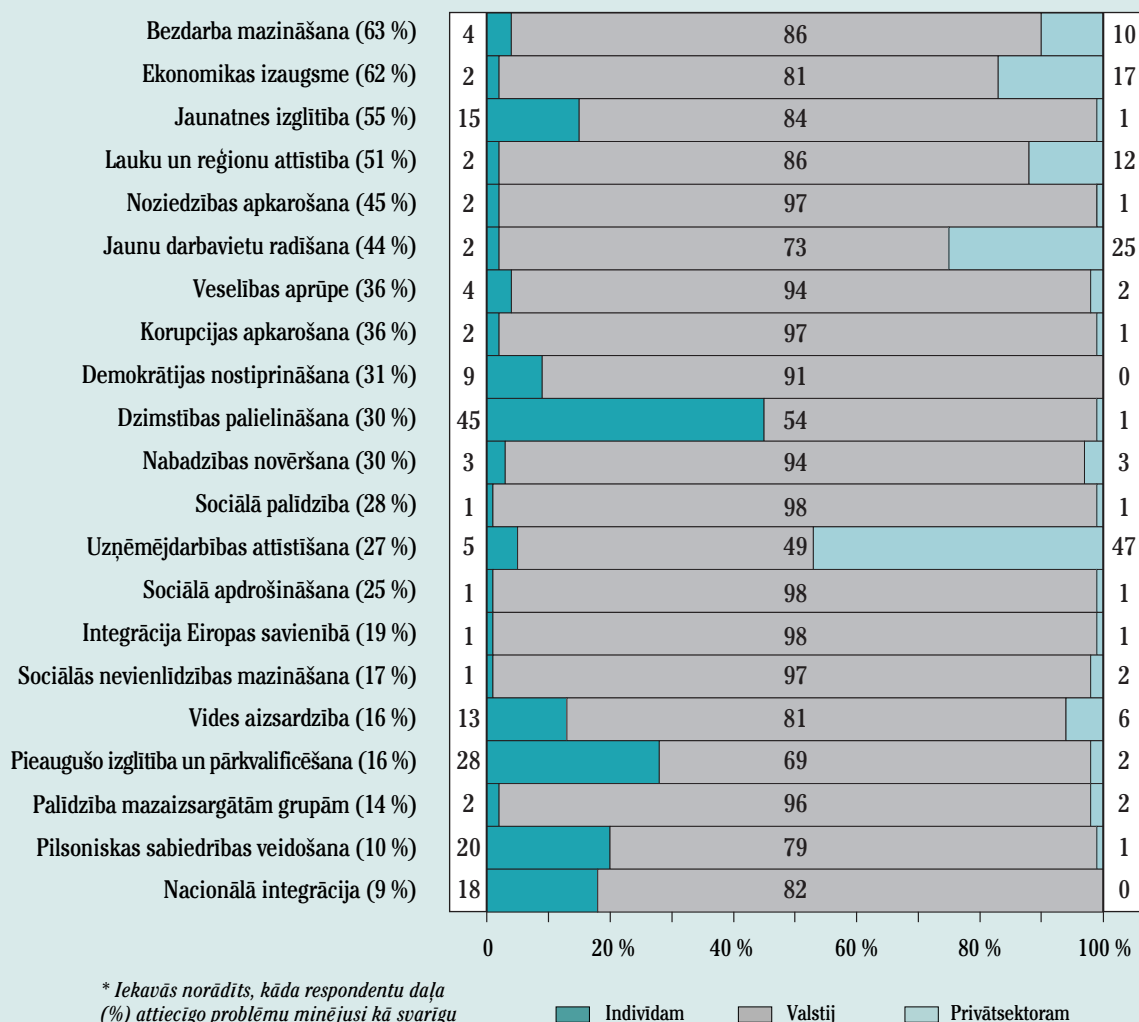
sadarbības mehānismi analizēti kā mijiedarbība starp trim galvenajiem partneriem – indivīdu, valsti un privātsektoru.

Iepriekšējos izdevumos **Latvija. Pārskats par tautas attīstību** analizētas dažādas pārejas grūtības un tautas attīstības uzdevumi, kā arī izvirzītas konceptuālas idejas par vēlamo tautas attīstības modeli. 1995. gada **Pārskats** pievērsās mazaizsargāto grupu un sieviešu situācijai, konstatēja ienākumu samazināšanos, nabadzības un bezdarba pieaugumu. 1996. gada **Pārskats** tautas attīstību analizēja caur dzīves līmeņa, izglītības reformas un pilsoniskās līdzdalības prizmu. Izdevuma **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997** pamattēma bija tautas attīstība un sociālā vienotība. Tajā iezīmētas trīs galvenās jomas, kur pastāv draudi tautas attīstībai: 1) sociāli ekonomiskā nevienlīdzība un nabadzība, 2) etnisko attiecību un integrācijas problēmas un 3) reģionālās atšķirības.

Tautas attīstībā nav mazsvarīgu uzdevumu, taču ir iespējams un vajag diskutēt par prioritātēm. Sevišķi svarīgi tas ir tādā mazā valstī kā Latvija, kur tautas attīstībai izmantojamie resursi ir ierobežoti, toties ekonomika un sabiedrība ir pietiekami mazas un dinamiskas, lai tautas attīstības interesēs varētu vienoties par tādu koncentrētu un efektīvu rīcību, kas ne tikai būtu atbilde uz šodienas vajadzībām, bet arī stiprinātu nācīgas ilglaicīgo potenciālu un konkurētspēju. Kā šādas koncentrētas un kopīgas rīcības jomas iezīmējas ekonomikas augsme un izglītība.

0.2. attēls

Kādi ir tautas attīstības galvenie uzdevumi un kam pamatā par to jā rūpējas – indivīdam, valstij vai privāts sektoram

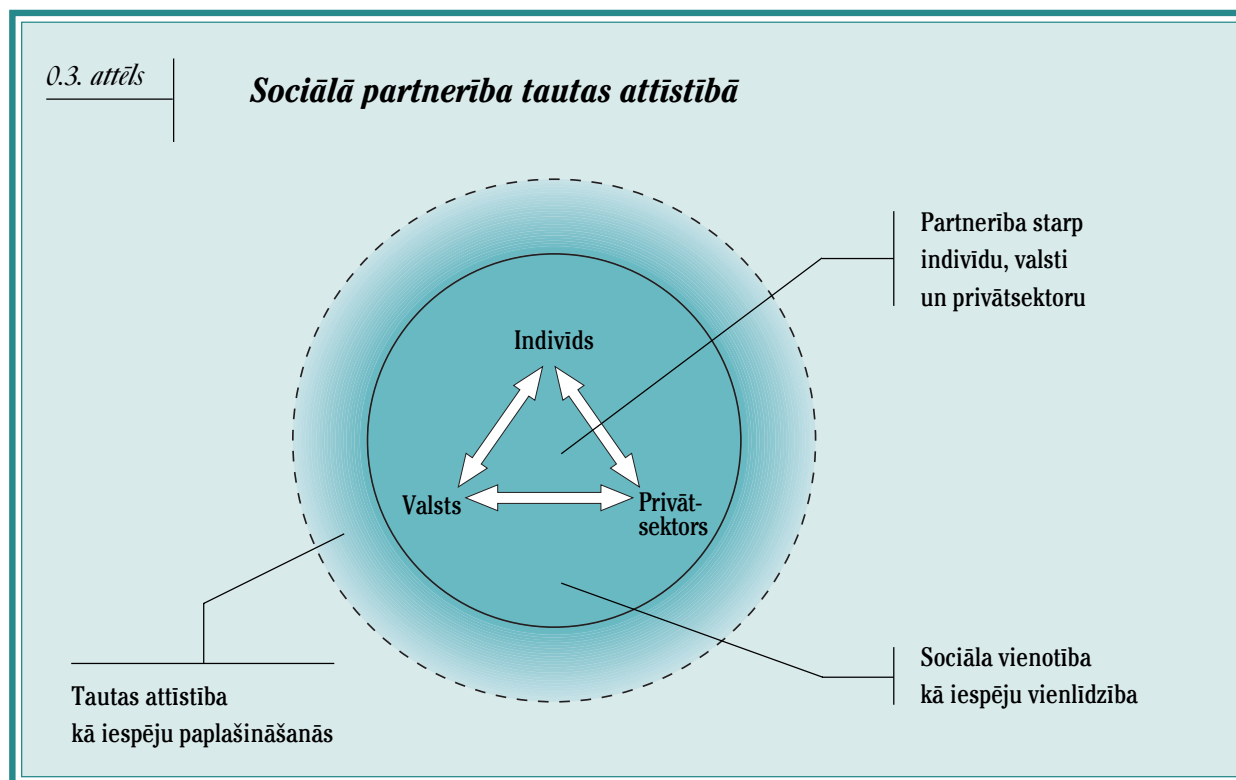

Gatavojot šāgada **Pārskatu**, ar īpašu aptauju mēģināts noskaidrot iedzīvotāju viedokļus par tautas attīstības uzdevumiem Latvijā. No aptaujas izriet, ka sabiedrības prioritāšu skalā pirmos trīs pakāpienus aizņem bezdarba mazināšanās, ekonomikas augsme un jaunatnes izglītība (sk. 0.2. attēlu). Seko reģionālā attīstība, noziedzības apkarošana un jaunu darba vietu radišana. Sociālos jautājumus kā prioritārus nosauc relatīvi mazāks skaits aptaujāto.

Zīmīgi, ka par svarīgākajiem tautas attīstības priekšnosacījumiem cilvēki uzskata tieši pozitīvas ekonomiskās pārmaiņas – tautsaimniecības augšupēju, bezdarba mazināšanos, lauku un reģionu attīstību un jaunu darba vietu radišanu. Tādējādi viņi pauž cerības, ka ekonomiskā augsme vairo viņu sociālo labklājību. Šādām cerībām ir tālejošs sakars ar vēlmi

un ilgām pēc atbildīgas politikas: cilvēki nepārprotami vēlas, lai valsts īstenotu tādu politiku, kas nodrošinātu saikni starp ekonomiku un labklājību. Sabiedrības apziņā vērojama tautas attīstības uzdevumu “ekonomizācija” nav jau tikai liecība, ka mēs joprojām dzīvojam nepietiekamības sabiedrībā. Patiesībā tā ne mazāk atspoguļo cilvēku aizvien pieaugušo vēlmi no valsts sagaidīt uz ilgāku nākotni orientētu un līdzsvarotu politiku, kas ne vien stimulētu tirgu un privātsektoru, bet arī nodrošinātu, ka ekonomiskās iespējas un ieguvumi ir sadalīti līdzvērtīgāk. Tāpēc **Pārskats** diskusijai izvirza tēzi, ka nepieciešama tāda līdzsvarota politika, kurā ekonomiskais liberālisms būtu sabalansēts ar sociālu pieeju tautsaimniecības un sabiedrības pārvaldīšanai.

Svarīgi ir apzināties, ka tautas attīstības priori-

tātes, kad tās izraudzītas, prasa pienācīgu finansējumu. Tāpēc **Pārskata** 1. nodaļā rūpīgi izanalizēta budžeta un valsts investīciju struktūra no tautas attīstības uzdevumu viedokļa, bet citās nodaļās aplūkoti privātspektora, nevalstisko organizāciju un indivīdu ieguldījumi – materiālie un citi. Taču izšķiršanās par kādām prioritātēm nenozīmē, ka citus tautas attīstības uzdevumus var pamest novārtā. Gluži otrādi: to īstenošanai jāklūst mērķtiecīgāki un efektīvāki.

Ģatavojot šāgada **Pārskatu**, darba grupa kopā ar *UNDP* pārstāvjiem nolēma īpaši pievērsties jautājumam par sabiedrības “galveno aktieru” – indivīda, valsts un privātspektora – atbildību.

Šāgada **Pārskata** pamattēma ir *indivīda, valsts un privātspektora loma tautas attīstībā*. Formulējot šādu tēmu, **Pārskats** grib veicināt diskusiju un labāku izpratni par atbildību, kas jāuzņemas katram no partneriem. **Pārskats** pauž domu, ka tautas attīstības mērķi sasniedzami tikai tādā indivīda, valsts un privātspektora sadarbībā, kur katrs subjekts apzinās savu lomu un uzņemas atbildīgu rīcību. Tādējādi **Pārskats** izvirza tēzi, ka izšķirīga nozīme tautas attīstībā ir indivīda, valsts un privātspektora partnerībai (sk. 0.3. attēlu).

Pašreiz sabiedrības locekļi šo subjektu lomas visbiežāk izprot neatbilstoši to patiesajām iespējām. Cilvēki joprojām ļoti daudz gaida no valsts, bet nepietiekami apzinās paši savas iespējas un pavisam maz aktualizē privātspektora lomu. 0.2. attēlā redzams, ka ikvienā tautas attīstības jomā galveno atbildību un rīcību mēdz gaidīt no valsts. Arī ekonomiskās aug-

smes nodrošināšanu vairāk saista ar valsts, nevis privātspektora lomu.

Paaugstinātām ekspektācijām (“gaidījumiem”) attiecībā uz valsti ir vēsturiska izcelsme: tās nāk ne tikai no komunistiskās politiskās ideoloģijas, bet arī no laikmeta, kurā valsts gan bijušajā PSRS, gan industriāli attīstītajās zemēs bija galvenais attīstības dzinējspēks. Valsts loma nav noliedzama, taču pārāk lielas cerības uz to var novest pie nelabvēlīgām parādībām: indivīdi var neizrādīt vajadzīgo iniciatīvu, nepietiekami piedalīties pilsoniskās sabiedrības veidošanā un (tā kā valsts nenodrošina, ko indivīds gaida) atsvešināties no valsts.

Savukārt valstij šāda iedzīvotāju prasību spiediena un turklāt vēl līdzekļu trūkuma apstākļos grūti ir panākt, lai sabiedrība tās politiku attaisnotu. Un, tā kā privātspektora lomu šāda sabiedrība novērtē nepietiekami, augošajam privātspektoram, kurš labprāt ieguldītu tautas attīstībā un gribētu nostiprināt savu publisko leģitimitāti, to ir grūti darīt. Tāpēc ar šo **Pārskatu** iecerēts rosināt diskusiju par indivīda, valsts un privātspektora iespējām sadarboties tautas attīstības uzdevumu risināšanā un arī veicināt labāku izpratni par šīm iespējām, jo tās ir daudz plašākas, nekā palaikam domā. **Pārskatā** analizēti daudzi piemēri, kur šī mijiedarbība jau notiek un veidojas jaunas sadarbības formas.

Tādējādi **Pārskats** ir veidots ap “trijstūra” un ap indivīda, valsts un privātspektora sadarbības ideju. Tajā analizēta katra partnera specifiskā situācija un no tās izrietošie sadarbības mehānismi, tādējādi analīzi

no trijstūra virsotnēm virzot uz sadarbības sķautnēm. Pievēršoties individam, priekšplānā izvirzīts jautājums par konkurētspēju, cilvēkresursu attīstīšanu un sociālo aizsardzību. Pārejot pie indivīda saiknes ar valsti, centrā izvirzīti tādi jautājumi kā uzticības vairošana, varas decentralizācija, publisko pakalpojumu kvalitāte un pilsoniskā līdzdalība, bet, pārejot pie indivīda attiecībām ar privātsektoru, – ideja par strādātspējas veidošanu un pilnvērtīgāku darbaspēka izmantošanu. Pievēršoties valstij, **Pārskatā** saasināta uzmanība vēltīta nepieciešamībai celt pārvaldīšanas efektivitāti centrālās un vietējās varas līmenī, novērst korupciju un radīt labāku vidi uzņēmējdarbībai, gan uzlabojot regulatīvo politiku, gan veidojot tādu stimulus, kas mudinātu kompānijas īstenot sociāli atbildīgu nodarbinātību un atbildīgas industriālās attiecības. Pievēršoties privātsektoram, **Pārskatā** diskutēts par tā augsmi un iespējām līdzdarboties tautas attīstībā, atbalstot profesionālo izglītību, izglītojot un godīgi atalgot darbiniekus, iesaistoties trīspusējā darba devēju, darba ņēmēju un valdības dialogā utt.

Pārskatam ir četras pamatnodaļas. Katras nodaļas ievadā dots kopsavilkums par to, kādi jautājumi nodaļā aplūkoti un analizēti, bet nodaļas beigās – secinājumi un ieteikumi.

Kas sekmētu tautas attīstību Latvijā?

Balstoties uz **Pārskatā** doto analīzi, iespējams formulēt vairākas atziņas par plašāka mēroga rīcību, kas varētu dot būtisku ieguldījumu tautas attīstībā.

Indivīda konkurētspējas veidošana un cilvēkresursu attīstība

Pārskatā izvirzīta tēze, ka indivīdu konkurētspējas veidošana, cilvēkresursu attīstīšana un sociālā palīdzība mazaizsargātajiem ir trīs galvenie “smagumpunkti”, kuros jādarbojas, lai tautas attīstība būtu guvums ikvienam sabiedrības loceklim.

Valsts uzdevums ir radīt visiem indivīdiem vienādus nosacījumus un atbalstīt indivīdu konkurētspēju. Līdz šim valstij indivīda konkurētspējas veidošanā bijusi maza loma. Valsts ieturējusi liberālu stāju, pauzdam viedokli, ka tagad katrs pats ir savas laimes kalējs, un pienākumu rūpēties par savu labklājību uz indivīdu pleciem uzkrāvusi agrāk, nekā daudzi to spējuši uzņemties. Ir aizmirsts, ka daudziem padomju režīms ir radījis atkarību no valsts kā ārējas palīdzības garanta. Tagad šie cilvēki, nonākuši krīzes situācijā (zaudējuši darbu, nav nokārtojuši valsts valodas eksāmenu u. tml.), neprot formulēt atbildi uz pašu būtiskāko jautājumu – “Ko *man* tagad darīt?”.

Indivīdu konkurētspēja līdz šim bijusi pašu in-

divīdu ziņā. Vieniem tā piemītusi, citiem tās trūcis. Cilvēka situāciju mūsdienu Latvijā nosaka ne tikai no indivīda gribas neatkarīgās reformas, bet arī tas, vai indivīds pats aktīvi piedalījies pārmaiņās un ar savu rīcību ietekmējis konkrētu organizāciju nostiprināšanos un savu personisko labklājību vai arī tikai pasīvi reaģējis uz pārmaiņu sekām, kas tādā gadījumā viņam visbiežāk bijušas nelabvēlīgas. Pētījumi par sociālo stratifikāciju liecina, ka pārejas periodā savu personisko labklājību un apmierinātību ar dzīvi vairojuši tie indivīdi, kuri kā uzņēmēji vai kvalificēti darbinieki iekļāvušies privātajā uzņēmējdarbībā un augošajās privātsektora organizācijās, kā arī tie, kuriem ir pluriaktīvs dzīvesveids, t. i., kuri strādā vairākos darbos un sev radījuši vairākus ienākumu avotus. Tas liecina, ka līdzdalība pārmaiņās bijusi atkarīga no būtiskiem cilvēciskiem resursiem, kas ne visiem piemīt vienādā mērā, – no izglītības, sakariem, uzņēmības, bieži vien arī no iespējas piekļūt varai.

Tieši ar to, ka visiem nav bijušas vienādas iespējas (piemēram, privatizācijā) un vienādi resursi, izskaidrojams pašreizējais sabiedrības dalījums “zaudētājos” un “ieguvējos”. Šo grupu robežas nav strikti novelkamas, taču sabiedrībā tās ir izjūtamas. Veiksminieku kopumu veido politiskā elite, izglītoti un uzņēmīgi ļaudis, enerģiskā jaunatnes daļa, privātuzņēmēji, jauno tirgus ekonomikas profesiju pārstāvji un augošā vidusšķira. Šie cilvēki, kas sabiedrības pārmaiņas pratuši izmantot savas dzīves veiksmi, nenoliedzami ir šo pārmaiņu produkts un arī to autori. Otrai cilvēku grupai – tiem, kuri pārmaiņās drīzāk ir zaudējuši, – pašreizējais dzīves iekārtojums ir veidojies, uzslāņojoties pārejas norišu negatīvajām sekām.

Diemžēl, kā liecina iepriekšējais un arī šāgada **Pārskats**, atšķirībām starp zaudētājiem un ieguvējiem ir tendence nostiprināties strukturāli: proti, nevienlīdzības izpausmes aizvien vairāk “sasaistās” ar konkrētām sabiedrības grupām. Laucinieki, pensionāri, vientuļās mātes, daudz bērnu ģimenes, darba meklētāji pirmspensijas vecumā, invalīdi un cilvēki, kuri negrib vai kuriem nav prasmju un resursu alternatīva darba dabūšanai konkurences apstākļos, ir nokļuvuši neizdevīgākā situācijā pēc vairāku pazīmju kopuma: viņiem ir zemāki ienākumi, grūtāk dabūt darbu, sašaurinātas komunikatīvās iespējas, problēmas, ko rada nabadzība, utt. Kamēr veiksmīgie turpina vairo savu materiālo un sociālo labklājību, zaudētāji negatīvās sekas pārdzīvo vienatnē, bez īpaša sabiedrības un valsts atbalsta cīnīdamies par izdzīvošanu.

Jautājums, kā lai šīs divas tendences līdzsvaru, izraisa jautājumu, vai valstij nav jāatbild par to, lai visiem indivīdiem būtu vienlīdzīgas iespējas, un jāuzņemas lielāka loma indivīda konkurētspējas veidošanā.

Konkurētspēja nozīmē indivīdu gatavību darboties kapitālistisko stimulu sistēmā, kur valda privātā in-

1998. gada Pasaules pārskata par tautas attīstību tēma “Patēriņš un tautas attīstība”

Kopš 1990. gada *UNDP* publicē ikgadējus **Pasaules pārskatus par tautas attīstību**, kuros nācījas var uz sevi palūkoties globālā kontekstā, bet starptautiskā sabiedrība — aktualizēt cilvēces kopīgās problēmas. **Pasaules pārskati** dziļi analizē arī konkrētas problēmas.

1998. gada 9. septembrī nāca klajā **Pasaules pārskats par tautas attīstību 1998**, kas veltīts patēriņa analīzei. Parādot, ka pēdējās desmitgadēs patēriņš ir eksplozīvi pieaudzis un cilvēce patērē arvien vairāk enerģijas, telekomunikāciju resursu, automobiļu un citu labumu, **Pasaules pārskats** vērs uzmanību uz to, cik liela ir pasaules iedzīvotāju nevienlīdzība patēriņa ziņā un kādas negatīvas sekas šī patēriņa eksplozija atstāj uz vidi.

Patēriņš ļoti nevienmērīgi sadalīts gan starp valstīm, gan starp sabiedrības slāņiem valstu ietvaros. Šo nevienlīdzību izteiksmīgi parāda **Pārskata** vāks, kur bagātākās valstis attēlotas kā patēriņa debesskrāpji, bet nabadzīgākās valstis — kā mazas būdiņas. Bagātajās zemēs dzīvojošo 20 % pasaules iedzīvotāju izdevumi veido 86 % no pasaules kopējā privātā patēriņa, bet nabadzīgāko 20 % pasaules iedzīvotāju izdevumi — tikai 1,3 %. Šiem cilvēkiem bieži ir liegts apmierināt pat minimālās vajadzības pēc uztura un mājokļa. Patēriņš pasaulē ir nelīdzsvarots arī prioritāšu ziņā. Piemēram, pamatuztura un veselības aprūpes nodrošināšanai katram zemeslodes iedzīvotājam būtu vajadzīgi 13 miljardi dolāru gadā, kas ir par četriem miljardiem mazāk, nekā eiropieši un ASV iedzīvotāji tērē mājdzīvnieku barībai.

Pasaules pārskats pauž domu, ka nabadzīgajās valstīs patēriņš jāpalielina, lai nodrošinātu cilvēku pamatvajadzības, savukārt turīgajām valstīm ir vajadzīgs cits patēriņa modelis — nevis tāds, kura pamatsauklis ir “pērc vairāk!”, bet gan — “patērē tik, cik vajadzīgs attīstībai!” Arī mūsu **Pārskata** 1. nodaļā uzmanība ir vērsta uz to, ka liela daļa Latvijas ģimeņu atrodas izdzīvošanas režīmā un to ierobežotā patēriņa struktūra neveicina tautas attīstību.

1998. gada **Pasaules pārskats** par patēriņu dis-

kutē arī morāliskos aspektos, jo problēmas rada nevis patēriņš kā tāds, bet gan videi, cilvēkam, konkrētām sabiedrības grupām, valstīm un nākamajām paaudzēm nedraudzīgs patēriņš. Citiem vārdiem — patēriņš uz citu rēķina un ne ar ko citu nerēķinoties. **Pasaules pārskats** piedāvā konkrētus risinājumus, kas būtu izmantojami, lai veidotu sociāli atbildīgu patēriņu: tajā aicināts ieviest videi draudzīgas tehnoloģijas, izmantot ekoloģiskās prečzīmes, veicināt patērētāju un ražotāju kooperāciju, plašāk piemērot vides un patēriņa nodokļus. Liels uzsvars likts uz patērētāja tiesību aizsardzību, uz informēšanu un izglītošanu.

Ari Latvijā ir nopietni jādomā, kā panākt, lai turpmāk, pieaugot patēriņam un plaukstot patērēšanas modei, cilvēki justu atbildību par sava patēriņa sekām. Kā izriet no sekojošās analīzes (sk. 1. un 2. nodaļu), mazākumam Latvijas iedzīvotāju, kuri atrodas bagātības piramīdas virsotnē, patēriņš ir kļuvis par dzīvesveidu, turpretī daudziem trūcīgajiem patēriņš gluži vienkārši ir izdzīvošana. Jāuzmanās, lai jaunie dzīves stili, kurus būvē uz patēriņa pamatiem, ekonomisko nevienlīdzību nenostiprinātu ar jaunām plaisām — nu jau kultūrā, uzvedībā un stilā. Šai ziņā rosinoša ir **Pasaules pārskatā** paustā doma, ka bērnos un jauniešos jāieaudzina ne tikai individuālais, bet arī kopienas gars un solidaritāte. Tad var cerēt, ka jaunieši, kļuvuši par aktīviem patērētājiem, apzināsies sava patēriņa ietekmi uz citiem cilvēkiem. Līdzsvars starp pašapziņu un kopienas apziņu, starp individuālismu un solidaritāti ir šāda sociāli atbildīga un tautas attīstību veicinoša patēriņa pamatā.

Pasaules pārskati ir nozīmīgi arī tai ziņā, ka tie mudina Latvijas sabiedrību justies kā globālo procesu līdzdalībnieci. Globālās tendences Latvijā pārsvarā ienāk ekonomiski — ar starptautisku firmu darbību un brīvo tirdzniecību. Taču **Pasaules pārskati** un *UNDP* apliecina, ka globalizācijai ir arī humanitāra dimensija, kas prasa solidāru attieksmi pret citām valstīm un reģioniem.

terese, peļņas motīvi un tirgus likumi, kas neļauj apstāties, liek paaugstināt ražojumu un pakalpojumu kvalitāti, pilnveidot savu kvalifikāciju, strādāt vairāk un tikt galā ar stresu. Pamatā individu konkurētspēju nosaka izglītība, kvalifikācija un iniciatīva, tāpēc **Pārskata** 3. nodaļā analizēta strādātspējas veidošana un profesionālās izglītības jautājumi, bet 4. nodaļā — uzņēmējdarbības (kā arī pašnodarbinātības) sākšanas iespējas un problēmas. Savukārt 2. nodaļā parādīts, ka neatliekama palīdzība vajadzīga tiem, kas dzīvo nabadzībā.

Valsts lomai individu konkurētspējas un cilvēkresursu attīstīšanā jāklūst proaktīvai un būtiski jāpieaug. Ikvienai valsts programmai, vai tā attiektos uz lauku, reģionālo, industriālo, nodarbinātības veicināšanas vai nabadzības izskausanas politiku, vairāk būtu jāietver cilvēkresursu attīstīšanas pasākumi, kas vērsti uz cilvēku informēšanu, izglītošanu, sociālo saišu nostiprināšanu, iniciatīvas grupu veidošanu u. tml. **Pārskats** liecina (sk. 2. un 3. nodaļu), ka cilvēkresursu attīstīšanā var veidoties sekmīga valsts,

pilsoniskās sabiedrības un privātksektora sadarbība – it īpaši izmantojot nevalstisko organizāciju iespējas.

Tomēr sabiedrībā vienmēr būs cilvēki, kuri atpaliēk, tādēļ cilvēkresursu attīstīšana jālīdzsvaro ar pasākumiem, kuru mērķis ir sociāli aizsargāt tos, kuri saviem spēkiem netiek galā. Iepriekšējos **Pārskatos** atzinīgi vērtētas sociālās apdrošināšanas un sociālās nodrošināšanas sistēmas reformas Latvijā, tomēr, kā norādīts šajā **Pārskatā**, joprojām pastāv ekonomiski un birokrātiski šķēršļi, kuru dēļ palīdzību grūti saņemt tiem, kam tā visvairāk vajadzīga.

Valsts pārvaldības uzlabošana

Lai gan valsts loma “sarūk”, valsts joprojām ir centrālā institūcija, kurai jāatbild par to, lai sabiedrība attīstos līdzsvaroti un ilgtspējīgi. Tāpēc tautas attīstības sakarā arvien vairāk tiek aktualizēts jautājums par valsts pārvaldības efektivitāti.

Pēdējā laikā *UNDP* un Pasaules Banka ir publicējušas vairākus ziņojumus, kas veltīti valsts reformai. Tajos pausta atziņa, ka valsts aiziešanai no tiešām ekonomikas pārvaldītājas un labklājības nodrošinātājas funkcijām jābūt saistītai ar valsts administratīvās spējas un efektivitātes nostiprināšanu. Diskusijās par valsti priekšplānā izvirzās jautājums par labu un efektīvu pārvaldību gan centrālās, gan vietējās varas līmenī. Lai panāktu labu pārvaldību, jāievēro vairāki principi.

- Politiskajai izvēlei jebkurā jautājumā jābūt *atbildīgai*, tā jāizdara, ievērojot publiskās izvēles principu un cenšoties pēc maksimāla labuma visai sabiedrībai.

- Valsts un pašvaldību iestādēm jābūt *labām administratorēm*, proti, precīzi un godīgi jārikojas ar publiskiem resursiem un publiskiem izdevumiem.

- Politiskajiem līderiem par savu rīcību jāsniedz *pārskats* vēlētājiem, bet ierēdņiem jāsniedz *pārskats* politiķiem un iedzīvotājiem. Jāizveido institucionalizēti mehānismi, kā šie pārskati sniedzami un kā iedzīvotāji no politiķiem, ierēdņiem, valsts un pašvaldību iestādēm var prasīt atbildību un paskaidrojumus. Tāpat ir vajadzīgi institucionalizēti mehānismi, kā iedzīvotāji var sūdzēties par pārvaldības iestāžu lēmumiem un panākt savu likumisko tiesību ievērošanu. Varas *atskaitīšanās* iedzīvotājiem ir ļoti būtisks pārvaldības un arī tautas attīstības priekšnosacījums.

- Pārvaldībai jābūt *caurspīdīgai* (caurredzamai): nepieciešams, lai iedzīvotāji varētu brīvi piekļūt informācijai par valsts un pašvaldību iestāžu un citu publisku organizāciju lēmumiem un darbību. Arī caurspīdīgumam jābūt institucionalizētam: proti, jābūt skaidriem likumiem par to, ar kādām procedūrām var piekļūt informācijai.

UNDP un Pasaules Bankas ziņojumos konstatēts, ka pārejas valstīs šos principus ne vienmēr ievēro. Nav pietiekami institucionalizēti atskaitīšanās mehānismi, un trūkst caurspīdīguma. Tas nereti noved pie

sliktas publisko pakalpojumu kvalitātes, apšaubāmas publisko izdevumu administrēšanas un korupcijas, un rezultātā ne tikai pazeminās valsts efektivitāte, bet arī cieš iedzīvotāji un bizness, kā arī paplašinās uzticības plaisa starp iedzīvotājiem, valsti un privātksektoru.

Latvijā valsts pārvaldības reforma, kas uzsāka pēc neatkarības atjaunošanas, ir krietni pavirzījies uz priekšu. Kā parādīts 2. nodaļā, centrālā valdība, ierēdņu korpuss un pašvaldības sper soļus decentralizācijas virzienā, cenšas pārorientēties uz pakalpojumu sniedzēju lomu, veido mehānismus, kā valstij neraksturīgās funkcijas nodot pilsoniskās sabiedrības un privātksektora organizācijām. Tomēr daudz kas šai ziņā vēl jāuzlabo. Kā liecina analīze, likumu varu nereti pastarpina ierēdņu instrukcijas un interpretācijas, kas apgrūtina lietu kārtošānu un rada korupcijas risku. Ir nepieciešami skaidri un vienkārši noteikumi par to, ar kādām procedūrām valsts pakalpo klientiem; šīm procedūrām jābūt caurspīdīgām. Tas stiprinātu ne tikai publisko pārvaldību, bet arī tautas attīstībā svarīgo uzticēšanos starp iedzīvotājiem un valdību.

Privātksektora līdztatbildība

Mūsdienu ekonomikas apstākļos daudzi cilvēku labklājības nosacījumi ir atkarīgi no tā, cik sekmīgi funkcionē privātksektors un cik lielā mērā tam izdevies pārņemt funkcijas, kuras valsts vairs neīsteno. Privātksektora iespēja līdzdarboties tautas attīstībā ir principiāli atkarīga no tā, cik labvēlīgi ir tā darbības priekšnosacījumi.

Valsts ir atkarīga no privātksektora, jo tas ir galvenais nodokļu avots, kas nodrošina valsts pastāvēšanu. Savukārt privātksektors ir atkarīgs no valsts, jo tā veido uzņēmējdarbības institucionālos priekšnosacījumus. No tā, kādas ir valsts un privātksektora attiecības un kā tie viens otru atbalsta, iegūst vai zaudē indivīdi, kuriem privātksektors ir lielākais darba devējs un ģimeņu materiālās labklājības pamats.

Lai gan šī savstarpējā saistība šķiet acīmredzama, tā nedz vienmēr atspoguļojas sabiedriskajā domā, nedz arī vienmēr ir iemiesota valsts pārvaldības sadarbībā ar privātuzņēmējiem. **Pārskata** analīze liecina, ka privātksektora līdzdalība tautas attīstībā var izpausties vairākos praktiskos veidos.

- Uzņēmēju asociācijas var piedalīties dažādās konsultatīvajās padomēs, lai kopā ar valsts pārstāvjiem sagatavotu uzņēmējdarbību regulējošos likumus un noteikumus.

- Uzņēmēji var sadarboties ar valsts institūcijām, profesionālās izglītības iestādēm un Valsts nodarbinātības dienestu, lai kārtotu darbinieku sagatavošanu un pārkvalificēšanas jautājumus.

- Uzņēmēji ar valsti un NVO var sadarboties korupcijas apkarošanā, jo korupcijas radīto uzņēmēj-

darbības izkropļojumu dēļ cieš viss privātsektors, kamēr islaicīgi ieguvēji ir tikai atsevišķi indivīdi. Tāpat ilglaicīgās privātsektora interesēs ir mazināt ēnu ekonomikas īpatsvaru, jo tā, kultivēdama nodokļu nemaksāšanu, nelegālo darbu un konkurences izkropļojumus, ierobežo ilgtermiņa augsmi, investīcijas un godīgo uzņēmējdarbību.

- Sadarbībā ar valsti var veidot līdzsvarotu uzņēmēju asociāciju pārstāvniecību, kurā būtu respektētas gan dažādu nozaru, gan lielo biznesa grupu, gan mazo uzņēmēju intereses. Šis līdzsvars ir sevišķi vajadzīgs mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, no kuru sekmēm ir atkarīga lielākās tautas daļas labklājība.

- Gan lielie, gan vidējie, gan mazie uzņēmumi var veidot organiskas, korporatīvas saites, lai savstarpēji papildinātu cits cita ekonomiskās funkcijas (varētu labāk risināt piegāžu un tirgvedības jautājumus, kā arī attīstīt uzņēmējdarbībā nepieciešamos cilvēkresursus), jo mazie uzņēmumi var būt labi biznesa prasmes inkubatori, bet savukārt lielie uzņēmumi var būt nozīmīgi darba vietu radītāji.

- Tā kā uzņēmumu funkcionēšana ir atkarīga no sociālās vides un no apstākļiem, kādos kā kopienas locekļi dzīvo darba ņēmēji un patērētāji, uzņēmumu interesēs ir vairot sadarbību ar sabiedrības pašizveidotām grupām. NVO var kļūt par uzņēmumu partnerēm labākas dzīves vides veidošanā un sociālo problēmu risināšanā attiecīgajā teritorijā.

Līdzsvarota un sociāli atbildīga politika

90. gados politiku ietekmējušas neoliberālās idejas, kas attīstību saista ar brīvā tirgus spēkiem un valsts lomas samazināšanu. Šīs idejas nosacījušas daudzu valstu ekonomisko politiku un starptautisko finansiālo institūciju darbību, un tās saskanējušas ar rietumvalstu politisko režīmu liberāli demokrātisko raksturu un sabiedrības individuālistiskajām vērtībām. Arī Latvijas valsts politiku kopš neatkarības atjaunošanas galvenokārt virzījusi neoliberālā doma.

Tomēr **Pasaules pārskati par tautas attīstību** liecina, ka augstāks tautas attīstības indekss ir tajās zemēs, kur ne tikai pastāv efektīva tirgus ekonomika, bet arī valsts saglabā optimālu regulējošo lomu. To, ka nepieciešams līdzsvars starp tirgus regulētājdarbību un valstisko regulāciju, liecina Āzijas un Krievijas 1998. gada ekonomiskā krīze, kas rosinājusi diskusijas par to, vai valdību politikai infrastruktūras, investīciju un nodarbinātības jomā nevajadzētu kļūt aktīvākai, kā arī caurredzamākai un vairāk balstītai uz līdzdalību.

Tirgus un valsts viens otru papildina. Tirgus reaģē uz tām vajadzībām, kas saistītas ar maksāspējīgo pieprasījumu. Taču sabiedrībā pastāv arī kopīgas sociālās vajadzības – pēc izglītības, vides aizsardzības, sociālās nodrošināšanas utt. Paļaušanās ti-

kai uz tirgus spēkiem var novest pie lielām disproporcijām, monopolu veidošanās, reģionālām atšķirībām un atšķirībām ienākumu līmenī, sociālām problēmām un, visbeidzot, pie tirgus mehānisma pašiznīcināšanās. Tāpēc ir nepieciešama valsts regulējošā loma, kas nodrošinātu vienlīdzīgu un godīgu konkurenci, stimulētu uzņēmējdarbību, veicinātu nodarbinātību un sociālo aizsardzību.

Kolektīvās stratēģijas tautas attīstībā

Attīstības projektu izstrādāšanas un īstenošanas paradigma, kura iedibinājusies 90. gadu beigās, ir balstīta uz pieņēmumu, ka attīstības doto labumu gūvējiem pašiem jābūt attīstības līdzdalībniekiem un līdzautoriem. Šo tēzi var attiecināt arī uz tautas attīstību, kas nav iespējama bez plašas iedzīvotāju, publisku un privātu organizāciju līdzdalības. Tāpēc **Pārskats** pievēršas vairākām topošām parādībām mūsu sabiedrībā, kur veidojas kolektīva rīcība un auglīgi indivīdu, nevalstisko organizāciju, privātuzņēmēju, valsts un pašvaldību iestāžu sadarbības mehānismi.

Kolektīvās stratēģijas ir svarīgs tautas attīstības resurss. Pamatā tās nāk no pilsoniskās sabiedrības iniciatīvas un spēj labāk noteikt sabiedrības vajadzības, mobilizēt cilvēkus uz rīcību. Nereti kolektīvās stratēģijas ir veiksmīgākas par individuālajām. Tās ir vieglāk atbalstāmas arī no centrālo institūciju un finansiālo donoru puses. Kolektīvās stratēģijas arī atvieglo valsts funkciju nodošanu privātsektora organizācijām.

Pašlaik Latvijā kolektīvās stratēģijas visvairāk vērojamas trešajā sektorā – kā nevalstisko organizāciju saikņošanās, to sadarbība ar vietējo varu, uzņēmējiem, medijiem, kā vietējo iniciatīvas grupu, patērētāju organizāciju, sieviešu un jauniešu apvienību darbība. Tās redzamas arī privātuzņēmēju centienos veidot nozaru asociācijas un sadarboties ar valsts iestādēm. Mazākā mērā kolektīvās stratēģijas izpaudušās ekonomiskās kooperēšanās jomā, piemēram, zemnieku kooperācijā un mazo un vidējo uzņēmumu ekonomiskajā sadarbībā. Lai kolektīvās stratēģijas būtu sekmīgas, ļoti svarīga ir kooperēšanās kultūra un tradīcijas, kas Latvijā vēl tikai veidojas.

Taču kolektīvo stratēģiju pavērtie ieguvumi ir acīmredzami. Pirmkārt, tās stiprina līdzdalības demokrātiju un pilsonisko sabiedrību. Otrkārt, tās dod iespēju efektīvāk risināt ekonomiskas un sociālas problēmas un nodot pozitīvo pieredzi citām grupām. Treškārt, tās nodrošina kopienas un grupu iniciatīvas pārtapšanu reālos uzņēmējdarbības projektos. Šī pēdējā iespēja Latvijā tiek aprobēta Īpaši atbalstāmo reģionu programmas ietvaros, Lauku attīstības projekta īstenošanā, Nevalstisko organizāciju centra darbībā un citur.

Par spīti grūtībām, ir redzams, ka kolektīvās stratēģijas panāk labus rezultātus, ka tās ir tilts starp pilsonisko sabiedrību un biznesu un pelnījušas atbalstu.